

Слободан
Јовановић
поводом
150
година
од рођења

Слободан Јовановић- поводом 150 година од рођења

Слободан
Јовановић

поводом
150
година
од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXVIII

P R E S I D E N C Y

Book 13

SLOBODAN JOVANOVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

Scientific conference held at the Serbian Academy of Sciences and Arts
on November 7–8, 2019

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXVIII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 13

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ

ПОВОДОМ СТО ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп одржан у Српској академији наука и уметности
7. и 8. новембра 2019. године

БЕОГРАД 2020

Редакциони одбор
академик Косџа Чавошки, уредник
академик Љубодраџ Димић
џроф. др Раџко Марковић
џроф. др Радомила Васић
џроф. др Мирјана Сџефановски
џроф. др Мило Ломџар
др Борис Милосављевић, секретџар
Драџица Пуљаревић

Главни уредник

академик Марко Анђелковић

Уредници

академик Косџа Чавошки
академик Александар Косџић

Издавач

Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник

Никола Сџевановић

Лектор

Тања Рончевић

Коректор

Раџка Павловић

Дизајн корица

Драјана Лацмановић–Лекић

Штампа

Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-869-3

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

САДРЖАЈ

Коста Чавошки, Александар Костић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравна реч</i>	11
Коста Чавошки, <i>Уводна реч</i>	13
Радмила Васић, <i>Један поглед на концепцију државе у радовима Слободана Јовановића</i>	15
Radmila Vasić, <i>One View of the Concept of State in the Works of Slobodan Jovanović</i>	33
Танасије Маринковић, <i>Страни уочицаји на теорију државе Слободана Јовановића</i>	35
Tanasije Marinković, <i>Slobodan Jovanović's Theory of State in Context</i>	52
Владан Петров, <i>„Парламентарно право“ Слободана Јовановића</i>	55
Vladan Petrov, <i>Slobodan Jovanović's „Parliamentary Law“</i>	65
Дарко Симовић, <i>Актуелности мисли Слободана Јовановића о структури парламента – некад и сад</i>	67
Darko Simović, <i>The Relevancy of the Viewpoints of Slobodan Jovanović on the Structure of Parliament – Then and Now</i>	82
Сања Ђурђић, <i>Концепција поделе власти у делу Слободана Јовановића</i>	83
Sanja Đurđić, <i>The Separation of Powers Concept in the Works of Slobodan Jovanović</i>	100
Коста Чавошки, <i>Слободан Јовановић о личностима револуционара</i>	103
Kosta Čavoški, <i>Slobodan Jovanović on Revolutionary Characters</i>	113
Зоран Чворовић, <i>Феномен правне свесности у радовима Слободана Јовановића и Ивана Иљина</i>	115
Zoran Čvorović, <i>The Phenomenon of Legal Awareness in the Works Slobodan Jovanović and Ivan Ilyin</i>	141

Слободан П. Орловић, <i>Садашњосћ Србије по мерилима сувереносћии</i> <i>Слободана Јовановића</i>	143
Slobodan P. Orlović, <i>Contemporaneity of Serbia by Criteria of the Sovereignty</i> <i>of Slobodan Jovanović</i>	159
Борис Милосављевић, <i>Филозофске теме у делу Слободана Јовановића</i>	161
Boris Milosavljević, <i>Philosophical Issues in Slobodan Jovanović's Work</i>	178
Љубодраг Димић, <i>Слободан Јовановић и Српски културни клуб (1937–1941)</i>	181
Ljubodrag Dimić, <i>Slobodan Jovanović and the Serbian Cultural Club (1937–1941)</i>	204
Мира Радојевић, <i>Дојринос Слободана Јовановића проучавању</i> <i>националне историје XIX и прве половине XX века</i>	205
Mira Radojević, <i>Slobodan Jovanović's contribution to the study of Serbian history</i> <i>of the 19th and the first half of the 20th century</i>	220
Александар Животић, <i>Слободан Јовановић и улога војног фактора</i> <i>у политичком животу Србије и југословенске краљевине (1903–1945)</i>	221
Aleksandar Životić, <i>Slobodan Jovanovic and the Role of the Military Factor</i> <i>in the Political Life of Serbia and the Yugoslav Kingdom (1903–1941)</i>	234
Мирјана Стефановски, <i>Слободан Јовановић о дводомном сисџему</i> <i>у Уставној реформи из 1901. године</i>	235
Mirjana Stefanovski, <i>Slobodan Jovanović on Bicameral System</i> <i>in Constitutional Reform of 1901</i>	253
Марко Павловић, <i>Слободан Јовановић и народни посланици</i>	255
Marko Pavlović, <i>Slobodan Jovanović and Members of Parliament</i>	277
Небојша Ранђеловић, <i>Слободан Јовановић vs. Лазар Марковић</i> <i>– јравна природа настањања једне краљевине</i>	279
Nebojša Ranđelović, <i>Slobodan Jovanović vs Lazar Marković</i> <i>– the Legal Nature of the Formation of a Kingdom</i>	288
Јовица Тркуља, <i>Слободан Јовановић као сарадник листа „Порука“</i>	289
Jovica Trkulja, <i>Slobodan Jovanović as a contributor to the journal Poruka</i>	316
Јован Попов, <i>Слободан Јовановић о светској књижевности</i>	319
Jovan Popov, <i>Slobodan Jovanović sur la littérature mondiale</i>	330

Снежана Д. Самарџија, <i>Слободан Јовановић о историји и традицији у српској књижевности</i>	333
Snežana D. Samardžija, <i>Slobodan Jovanović on History and Tradition in Serbian literature</i>	349
Горан М. Максимовић, <i>Слободан Јовановић као књижевни критичар</i>	351
Goran M. Maksimović, <i>Slobodan Jovanović as a Literary Critician</i>	373
Зорица Несторовић, <i>Када је разлика знак аутентичности: Слободан Јовановић о Лази Костићу</i>	375
Zorica Nestorović, <i>When the Difference is the Sign of Authenticity: Slobodan Jovanović on Laza Kostić</i>	390
Бојан Јовић, <i>(Ре)конструкција једног читалачког укуса: поетика књижевности Слободана Јовановића</i>	391
Bojan Jović, <i>(Re)construction of a reader's taste. Literary poetics of Slobodan Jovanović</i>	407

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати изложени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 7. и 8. новембра 2019. године. Посвећени су Слободану Јовановићу, једном од најугледнијих научника и професора Универзитета у Београду, председнику Српске краљевске академије, ректору Универзитета у Београду, декану Правног факултета, уреднику Српског књижевног гласника, председнику и потпредседнику Министарског савета Краљевине Југославије, оснивачу и председнику Српског културног клуба. На политичком суђењу одржаном јула 1946. године у Београду Слободан Јовановић је осуђен у одсуству на двадесет година робије с принудним радом и конфискацију целокупне имовине. Умро је у Лондону 1958. године. У поратном периоду системски је „брисан из памћења“. Требало га је заборавити, онемогућити објављивање књига, искључити га из образовног система, цитирати без навођења извора. Зато рецепција његовог дела захтева посебну пажњу и нужно се одвија у више етапа. Почетком деведесетих година поново су у Београду објављена његова сабрана дела. У Српској академији наука и уметности 1997. године је одржан научни скуп посвећен Слободану Јовановићу. Рехабилитован је 2007. године. Због свог дела и методе којом је писао радове Слободан Јовановић је постао камен међаш за друштвене и историјске науке. Поново је закупио пажњу наше научне и културне јавности, не остављајући равнодушним следбенике и критичаре. Од прошлог научног скупа одржаног у Српској академији наука и уметности прошло је више од двадесет година. Научни скуп, организован поводом 150 година од рођења Слободана Јовановића, пружио је прилику да се са временске дистанце, из новог угла, сагледа Јовановићев обимни научни опус, као и политички и друштвени рад. У саопштењима је тумачен Јовановићев допринос теорији државе, уставном праву, социологији, историографији и књижевности. Закључено је да је неопходно објављивање новог критичког издања целокупних дела Слободана Јовановића.

Уредници

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Данас, када покрећемо обележавање године посвећене Слободану Јовановићу, нисмо дужни да било шта објашњавамо, али нема разлога да понешто и не појаснимо. Наиме, пре неколико година, Српска академија наука и уметности одлучила је да сваку текућу годину посвети неком од својих значајних чланова, најчешће, али не и нужно везујући такве одлуке за пригодне годишњице и јубилеје, а без икакве намере или примисли да у редоследу таквих обележавања прави и вредносне хијерархије. И тако, после Јована Цвијића, Стојана Новаковића и Михаила Петровића, 2019. годину посвећујемо Слободану Јовановићу. Он је био члан Српске краљевске академије од 1905. године, а њен председник од 1928. до 1931. године. Професор Сима Ђирковић наводи да му се у свесци Годишњака САНУ која покрива ратне године, а која је објављена 1946. године име наводи на првом месту као најстаријем члану Академије друштвених наука. Међутим, од тада па до своје смрти 1958. године његово име се не налази ни у једном прегледу састава Академије. Тек у 77. књизи Годишњака која се бави радом САНУ у 1970. години, а штампа се 1972, уврштен је међу преминуле и надаље третиран као и сви други почивши чланови.

Искуство указује да се највеће битке бију у превојима топографских мапа, а након сукоба магле политике по правилу сакривају личности, поступке и догађаје неопходне за разумевање смисла, окружења и контекста времена. *Damnatio memoriae* није наш изум, мада је и ова средина умела да тај поступак обилато користи.

У првом поглављу Књиге смеха и заборав, Милан Кундера описује догађај из фебруара 1948. године, када се Готвалд, вођа чешких комуниста, са балкона прашког барокног дворца обраћа стотинама хиљада грађана. Ужасно је хладно, пада снег и Клементис који стоји иза њега, скида своју шубару и ставља је брижно гологлавом и старијем Готвалду на главу. Четири године касније Клементис, означен као „буржујски националиста“ и учесник у троцкистичко-титоистичко-ционистичкој завери, бива оптужен за издају и, заједно са Сланским, обешен. Пропагандно одељење има сада пуне руке посла да га избрише из историје и свих фотографија, укључујући и ону зимску са Готвалдом, који на ретушираној слици коначно стоји сам. Али, греша и пропагандно одељење и на слици о којој говоримо, на глави Готвалда заборавља да избрише Клементисову шубару. Госпође и господо, на крају крајева, увек нешто остане!

Године 1946. Слободан Јовановић је у одсуству осуђен на 20 година робије, губитак политичких и грађанских права, конфискацију имовине и губитак држављанства. До своје смрти

1958. године неће се вратити у Београд. И да га нису неке институције и појединци отимали од заборава, крзнена капа која би трајно остала на хипотетичким сликама времена у којима је био активни учесник, упркос покушајима да се са њих Слободан Јовановић избрише или маргинализује, његова су дела, полихисторско умеће једног правника, историчара, књижевника и критичара, да се у коштац ухвати за упечатљиво разноврсним темама, а да истовремено јавно делује и као професор и декан Правног факултета, ректор Универзитета у Београду, председник Српске краљевске академије, нестраначки потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије од 27. марта 1941. године, а потом председник и потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије у избеглиштву. Понављам, увек нешто остане! Он је за собом оставио 20 томова рукописа, о којима ће један други члан Академије, Јован Скерлић, рећи да их је написао највећи стилиста свог времена – да набројимо само неке: Друга влада Милоша и Михаила, Уставно право Краљевине СХС, Влада Милана Обреновића, О суверености, Основи правне теорије о држави, Српско-бугарски рат, Енглески парламентаризам, Светозар Марковић, Макијавели, Политичке и правне расправе, Уставно право Краљевине Србије, Уставобранитељи, итд. Данас и у активностима које ће следити, Српска академија наука и уметности не улази у политичке несугласице, осуде или рехабилитације једног времена и појединаца у њему (то свако од нас, ако има потребу, може сам да уради; коначно, 2007. године Слободан Јовановић је постхумно рехабилитован одлуком Окружног суда у Београду, а пресуда којом је осуђен на робију и губитак части проглашена ништавном). Академија ће покушати да, уз претходне напоре других у том смислу, помогне у растеривању политичких магли са почетка овог обраћања и укаже на, по много чему, неупоредив опус Слободана Јовановића. Покушаћемо да одамо признање делу нашег почившег председника, ослобађајући му у овој кући место које му припада. Јер, Слободан Јовановић се ипак, истина посмртно, вратио кући!

Уз ограничења сопственог образовања, моје лично искуство са списима Слободана Јовановића заснива се на књизи Вођи француске револуције, пре више од 50 година, и, са неопростивим закашњењем, на Једном прилогу за проучавање српског националног карактера, у коме сам, иако скептичан према колективним проценама менталитета и карактера, остао збуњен оштрином запажања. Иако стилем покушава да истраје на утиску мирноће, имао сам осећај да га је та вивисекција (тешко налазим бољи израз) болела – и то, болела много! И колико је био у праву Јован Стерија Поповић у стиховима: „Ко преза роду истину рећи, худ је да народ учи“. Коначно, иако неко може рећи да се ради о општем месту, имам потребу да укажем на његово веровање да ће наша будућност највећим делом зависити „од степена наше културе“.

У том смислу, молим вас да и моје речи схватите као ефемерну епизоду једног јубилеја, а да почетак прославе године посвећене Слободану Јовановићу стварно започнемо читањем његових књига и списа, дужни да се замислимо и када нам се описи нас самих не свиђају.

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Дана 21. новембра по старом, а 3. децембра по новом календару навршава се 150 година од рођења Слободана Јовановића, једног од највећих научника, писаца и јавних личности које је српски народ имао у првој половини XX века. Поводом те годишњице наша Академија донела је одлуку да приреди овај научни скуп, који је посвећен његовом бесмртном имену и великом делу.

Академија је и до сада посвећивала одговарајућу пажњу нашим великим људима и најугледнијим својим члановима, попут Јована Цвијића и Стојана Новаковића. Али према Слободану Јовановићу ова установа има и посебан дуг, јер се после Другог светског рата о њега тешко огрешила. Иако је у Академију примљен још 1905. године, а њен председник био од 1928. до 1931. године, он је 1945. за Академију престао да постоји. Тако већ у 52. књизи Годишњака Слободан Јовановић није ни поменут, као да никада није постојао. Па ни после његове смрти 12. децембра 1958. године, његово име се не наводи у пописима преминулих чланова. Тек у 77. књизи Годишњака, која је извештавала о раду Академије у 1970, а објављена је 1972. године, његово име први пут се појављује на списку преминулих чланова. Тако је Слободан Јовановић скоро седамнаест година у овој установи доживљавао *damnatio memorie*, осуду на заборав, која је својевремено практикована у древном Риму као брисање и свих анала који су се уредно водили.

У самој Академији постојала је и плоча с ликом Слободана Јовановића у барелефу, коју је израдио Ђорђе Јовановић. Она је, нажалост, уништена, али је сачувана њена фотографија.

То, међутим, није било све чему је Слободан Јовановић после Другог светског рата био изложен. Дана 15. јула 1946. године на суђењу Драгољубу Дражи Михаиловићу и још шеснаесторици оптужених, Слободан Јовановић је осуђен на казну лишења слободе с принудним радом у трајању од двадесет година, губитак политичких и појединих грађанских права у трајању од десет година, конфискацију целокупне имовине и на губитак држављанства. Нама једино остаје да се питамо каквом је то принудном раду старац од 77 година могао бити изложен. То је заправо био и кључни разлог због којег га је и Академија подвргла забораву.

Њој, међутим, није било неугодно да 11. новембра 1948. године акламацијом – јавним гласањем – прогласи Јосипа Броза Тита за свог почасног члана, а да Мошу Пијаде 14. новембра 1950. и Едварда Кардеља 17. децембра 1959. одмах изабере за редовне чланове без икаквог приправничког стажа.

Срећа је ипак била што је Слободан Јовановић остао у Лондону. Иначе је могао проћи као академик Милош Тривунац, који је новембра 1944. године без икаквог суђења убијен, а да никада није откривено где је покопан.

Није, међутим, само име Слободана Јовановића било прекривено велом заборава, већ је дуго времена било забрањено и издавање свих његових списа, о чему је водила рачуна ондашња идеолошка жандармерија, оличена у којекаквим идеолошким комисијама. Но, због недовољне

будности, и таквим жандармима понешто промакне. Године 1963. у издању Матице српске и Српске књижевне задруге објављено је капитално дело Српска књижевност у сто књига, у којем је једна књига садржавала књижевне радове Слободана Јовановића. То је био страشان преступ, па су приређивачи те књиге каштиговани. Када се, ипак, 1971. године појавило друго издање овог дела, књига Слободана Јовановића је хитно повучена из штампе, а већ отиснути табаци уништени.

Последњи чин ове посмртне страдије Слободана Јовановића одиграо се почетком фебруара 1985. године када је, под председништвом Слободана Милошевића, Градски комитет Савеза комуниста Београда оценио да би издавање сабраних дела Слободана Јовановића био неприхватљив чин, пошто се ради о „књигама председника бивше емигрантске владе и ратног злочинца чији је министар војске био Дража Михаиловић“. Тог тренутка Слободан Милошевић изгледа није знао, и у томе је можда прст судбине, да није само у сукобу са слободом већ и са човеком коме дугује своје јединствено име. А када је једном прогледао, не само оком него и духом, Слободан Милошевић је сигурно запазио да има многе имењаке, Слободане, и да то лепо име (Слободан односно Слободанка), које му је кум на крштењу дао, и други родитељи радо надевају својој деци. У том мноштву Слободана један је морао бити први, родоначелник тог расејаног семена слободе. Тај први имењак слободе био је Слободан Јовановић. Његов отац, Владимир Јовановић, као велики поклоник либерализма и најпознатијег либералног мислиоца деветнаестог века, Џона Стјуарта Мила (John Stuart Mill), желео је да и именима своје деце изрази свој либерални *credo*. И као што је Мил своје главно дело насловио О слободи, тако је и Владимир Јовановић свом сину дао име „Слободан“, а својој кћери „Правда“. Прво име се потом врло лепо запатило, док друго није, ваљда и због тога што у нашем народу правдољубивост нема онај жар који има слободољубивост.

Напоследку, како ће о многим видовима научног и књижевног дела Слободана Јовановића бити речи на овом симпозијуму, ја ћу само још нешто рећи о његовом језику. Читајући пажљиво Вође Француске револуције, у погледу књижевног језика његово најбоље дело, приметио сам једну необичност. Иако наводи многе француске револуционаре, он ниједног дословно не цитира него само парафразира његове речи. Закључио сам да је тако поступао у вери да би дослован превод с француског језика нарушио кохерентност његовог књижевног стила. А он је с Богданом Поповићем био творац чувеног београдског стила, којим су писали и многи сарадници Српског књижевног гласника.

Такође сам запазио да, иако је изврсно знао француски и немачки, а веома добро и енглески језик, Слободан Јовановић ни један свој рад није објавио у иностранству него искључиво на српском језику. За њега је језик био једино средство којим се може постати свестан своје индивидуалности. А човек само једном језику у потпуности припада, чак иако касније добро научи многе друге језике. Јер, сваки језик је особен узор мишљења, па оно што се промишља на једном језику, никада се не може на исти начин поновити на другом језику.

Уз то је Слободан Јовановић добро знао да је језик веома важно обележје националног идентитета, па да стога сви ми морамо говорити и писати нашим изворним језиком, који је очишћен од свих позајмица и туђица. Што је језик чистији, то је и природнији, баш као и језик Слободана Јовановића. И само таквим језиком један народ може достићи националну самосвест и остварити слободу, коју је својим именом оличавао и сам Слободан Јовановић.

Коста Чавошки

(РЕ)КОНСТРУКЦИЈА ЈЕДНОГ ЧИТАЛАЧКОГ УКУСА: ПОЕТИКА КЊИЖЕВНОСТИ СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

БОЈАН ЈОВИЋ*

С а ж е т а к. – У раду се разматра теоријско-методолошки основ приступа Слободана Јовановића књижевним делима, са намером да се утврди да ли се у темељу разноликих занимања налази заједнички поетички именитељ, односно да ли се, уколико постоји, он доследно и једнообразно одражава на непосредне критичке судове у темељу бројних Јовановићевих списа о књижевности. Указује се на генолошку ширину Јовановићевих интересовања (окренутост ка драми и прози праћена сразмерно рејим али не мање значајним увидима у поезију), да би се пажња усмерила на књижевне врсте које су посебно блиске критичару Јовановићу. На крају се даје покушај (ре)конструкције како Јовановићевог књижевног укуса тако и одговарајућег виђења (вредности) књижевности, који обухвата пуни распон његових естетичких, поетичких, стилистичких и аксиолошких ставова.

Кључне речи: Слободан Јовановић, књижевна критика, поетика, књижевна генологија

ВРСТЕ ПУБЛИКЕ И УЖИВАЊЕ (У) КЊИЖЕВНОСТИ

Питања (везе између) доживљавања и просуђивања књижевности, у распону од утисака и судова које доноси појединачни љубитељ књижевности преко ставова академски образованих критичара до јавног укуса друштвених група – односно, од процене појединих дела преко анализе општих књижевноисторијских појава до представљања ставова (наших) знаменитих проучавалаца књижевности, присутна су у размишљањима Слободана Јовановића и у имплицитном и у експлицитном облику. У раним запажањима везаним за актуелне културне догађаје који укључују књижевност, као што је случај са репертоаром Народног позоришта у Београду, Јовановић размишља о саставу програма са становишта различитих категорија публике. Истичући широк и неуравнотежен распон играних комада, који као да је плод различитих

---

* Институт за књижевност и уметност, Београд; имејл: bojan.jovic@ikum.org.rs

управа позоришта а не једне, он разликује „ствари које су за недељну публику, или које нису ни за какву публику“;¹ потом драме у којима „могу уживати само људи сити, и пресити књижевности“, којима сва књижевност изгледа као шаблон, и који од књижевних производа захтевају искључиво новину и необичност; на крају, комаде попут „*Мизантропа*“, у коме ван Француске, могу опет уживати само професори књижевности“.²

У опису три врсте гледалаца и њиховог очекивања Јовановић употребљава двозначне метафоре које упућују и на телесни и на емоционални доживљај приликом рецепције драмских дела. Сличној метафорици Јовановић прибегава и када приказује превод Свифтових *Гуливерових љушовања*, уочавајући различите врсте читалаца којима се дело по правилу допада. По том питању, *Гуливерова љушовања* имају „још ту јединствену срећу“ да се, у једном истом народу, допадају најразличитијим врстама читалаца. У њима може „уживати један књижевни пробирач, који се већ осећа засићен књижевношћу, а може уживати и један ђак из ниже гимназије, у кога се воља за читањем тек пробудила. (Познато је да постоје нарочита дечија издања Гуливера, са сликама у боји.)“³

Појмовима уживања, (пре)ситости и допадања, као различитим реакцијама читалаца / гледалаца на текст, Јовановић додаје и осећање забављености: „Врло често док читамо књигу, ми се забављамо;“⁴ „читајући *Кандида*“ ми се „забављамо једнако, а местимице чак и смејемо, и то од срца“.⁵ Способност изазивања забаве превазилази домен појединачних књижевних дела и представља одлику и ширих појава, попут

---

¹ Сличну врсту публике, са укусом који се своди на чулно уживање уз искључење виших мож-даних функција Јовановић описује у тексту посвећеном „Дубравки“ Џива Гундулића: „То је одиста један комад који се на тргу даје, где свет не долази да размишља, или боље, где долази свет који не размишља, који од представе тражи само да као призор вреди, да буде нешто за очи занимљиво, нешто што се и без речи може разумети, или, ако већ и њих мора бити, а оно бар да се оне не говоре, него да се певају, те да се и од њих има чулно уживање ...“ С. Јовановић, „Дубравка...“, *Ириказање у шри чина од Џива Гундулића* [Српски њрепед, Београд, (1895), стр. 4, 127–130], у: Слободан Јовановић, *Порџреџи из истрџорије и књижевностџи*, Матица српска, СКЗ, Нови Сад, Београд 1963, стр. 328.

² С. Јовановић, „Молијеров Мизантроп“ [1892], *Нејознатџи рагови 1892–1902*, Филип Вишњић, Београд 2005, стр. 104, у: Борис Милосављевић, *Слободан Јовановић – Теорија* [Балканолошки институт САНУ, Београд, 2017, стр. 512.

³ С. Јовановић, „*Гуливерово љушовање у Лилијуйџи*, од Џ. Свифта. С енглеског прев. Вићентије Ракић. Из *Дела*, 1903.“ [СКГ 3 (1903), 10/3, стр. 226–231], у: Слободан Јовановић, *Из истрџорије и књижевностџи*, Беолетра, Београд, 2013. стр. 311.

⁴ „*Золин Слом*, у преводу г. М. Довијанића“, [1894], СД XII, стр. 505–508, у: *Из истрџорије и књижевностџи*, стр. 270.

⁵ С. Јовановић, „*Кандиг или ојџимизам*“ [1903], *Из истрџорије и књижевностџи*, Беолетра, Београд, 2013. стр. 228.

засебне области књижевности намењене најмлађим читаоцима: „Дјечија књижевност, по својој дефиницији, требала би да буде најзабавнија књижевна врста; код нас је најсувопарнија.“⁶

КЊИЖЕВНЕ ВРСТЕ И ИЗНЕВЕРЕНО ОЧЕКИВАЊЕ

Непосредни (емоционални) доживљај (праћен телесном реакцијом), међутим, само је први корак у обликовању обухватног односа према књижевним чињеницама: често, када прочита неку књигу, читалац је у неизвесности шта је заправо писац хтео да каже и куда га је водио.⁷ Понекад се, као у случају Волтеровог *Кандида*, јавља и упадљиви несклад између укупног утиска који дело оставља и онога што би се очекивало од његове садржине, која није тако весела. „*Кандид* нас оставља у лепом расположењу, иако је његова философија горка, а оно што се у њему прича, грозно и ужасно. И о том вреди размислити, — о том ведром утиску који добијамо од једне црне приче.“⁸ На сродно „изневерено очекивање“ Јовановић указује и приликом анализе рецепције Гундулићеве *Дубравке*, која би, по темама које обухвата (подмићивање народа, неозбиљност делатних ликова, беседе против изопачавања нових нараштаја) требало да представља сатиру. Наведена жанровска одређеност, међутим, не долази до изражаја када се комад гледа, пре свега зато што се у неколико наврата певају пастирске песме које саме по себи неминовно остављају утисак идиле. Иако би при читању елементи сценске представе требало да изостану и да оно што остане заиста представља сатиру, ни у овом случају доживљај није онакав какав бисмо очекивали: „кад рашчланимо утисак који смо од *Дубравке* добили, ми видимо, не без изненађења, да он није баш онакав какав би, кад је од сатире, требао да буде. Он је одвећ пријатан и благ. Пошто смо прочитали ту сатиру, ми се налазимо у једном тихом, у једном ведром, у једном безмало, идиличном расположењу. И онда се питамо и нехотице: да ли је то што смо прочитали одиста било сатира?“⁹

Одгонетање разлога за наведену упитаност води Јовановића ка анализи основних поетичких особености Гундулићевог поступка у *Дубравки*, утемељених на неподељености општег тона: наместо да комаду да озбиљнији, чак и опорији, тон, прикладан за сатиру, писац је, по Јовановићевом мишљењу, изабрао слadak, благ и мио, готово женски деликатан тон, који би пре приличио идили. Као објективне узроке за овакав

⁶ „Одговори на питање нашег Уредништва српским књижевницима“, у: *Из историје...* стр. 152.

⁷ „Золин Слом...“, нав. дело, стр. 270.

⁸ *Кандид или ојџимизам*, исто, стр. 228.

⁹ „*Дубравка*, приказана у три чина од Џива Гундулића“, у: Слободан Јовановић, *Поријетии из...*, стр. 328-329.

Гундулићев избор Јовановић наводи најпре његов стих, лак, чист, ритмичан и хармоничан, који, „мек, одвећ гибак и слаткозвучан“,¹⁰ ублажава исказано. Други могући разлог лежи у Гундулићевој религиозности, присутној и код осталих дубровачких књижевника, која „у обичним приликама, стишава и блажи; под њеним утицајем постаје човек знатно мекши.“¹¹

О ПИТАЊИМА (ВАСПИТАЊА И КРИТИКЕ) УКУСА

Иако разматра питања индивидуалне и колективне рецепције књижевности традиционално повезана са проблематиком укуса, Слободан Јовановић експлицитно именује ову тему (тек) при описивању методолошко-теоријских позиција оснивача савремене књижевне критике – Љубомира Недића и Богдана Поповића.¹² Будући да је Богдан Поповић од наших теоретичара књижевности дао најсистематичнију расправу о питањима укуса, разумљиво је што Јовановић у свом осврту на Поповићев лик и дело пружа и најобимнији преглед његових идеја, обрађујући посебну пажњу на однос критичког суда и укуса. Правилни суд у књижевним стварима преко је потребан будући да су дела од неједнаке вредности и имају различито дејство на наш духовни развитак – добра утичу повољно, лоша неповољно. Рђав књижевни укус наводи на читање рђавих књига, доводећи коначно до извитоперавања целокупног васпитања

¹⁰ *Истио*, стр. 331.

¹¹ *Истио*, стр. 333.

¹² Јовановић у кратким цртама истиче сличности и разлике Недића и Поповића, који „чине пар, као што чине у песништву Ракић и Дучић. Професор филозофије, у кога је и Богдан учио, Недић се у књижевној критици мање од Богдана интересовао за естетику и теорију књижевности, а више од њега за личну карактеристику писца. Богдан је овај укус васпитао поглавито на француским писцима, а Недић на енглеским и немачким. Богдан је испитивао како је дело начињено; Недић, који је махом писао о песницима, испитивао је искреност и дубину њихове осећајности; задржавао се, истина, и на њиховој форми, али не онолико колико Богдан. И он и Богдан били су полемичари. Богдан није почињао полемику докле се не би добро документовао: он се за њу опремао као адвокат за претрес. Недић је улетао у полемику врло смело, и збуњивао је противника својом плаховитошћу. Богдан је ценио код Недића његову кураж мишљења, а Недић код Богдана његову књижевну културу. У књижевним оценама нису се увек слагали. Недић је сматрао Змаја више за стихотворца него за правог песника. Богдан је гледао у њему правог песника. Велика књижевна симпатија Богданова био је Лаза Лазаревић. Недић је тврдио да је Лазаревић тако брзо исцрпао своје приповедачке моћи, да је питање да ли је он био прави приповедач, или само један дилетант који је имао две-три срећне инспирације. Што је највише везивало Недића и Богдана једнога за другога било је то, што су обојица били западњаци. Обојица су знатно допринели развоју наше књижевне критике, – Недић тиме што је утврђене књижевне вредности подвргао новом претресу, а Богдан тиме што је за оцену књижевних дела употребио нове, и много прецизније методе него што су биле старе.“ С. Јовановић, „Богдан Поповић“ [1948/1962, 1991], *Из историје и књижевности*, стр. 124.

појединца; стога се о укусу мора водити рачуна, па и препирати. Правилни суд, према Јовановићевом опису Поповићевих ставова, утемељен је у добром укусу, који се не састоји само у тачном мишљењу већ и у тачном осећању. Човек доброг укуса прво осети, па тек потом, самосталном анализом свог осећања, схвати лепоту једног књижевног дела.¹³ Самостално мишљење само по соби, међутим, још не чини добар укус, будући да је, уз природне склоности за добар укус потребна и књижевна култура, те се укус тако може и мора васпитавати.

ПРИВАТНО И ЈАВНО У КРИТИЦИ

За разлику од Поповића, међутим, Јовановић са своје стране уважава постојање одређеног отклона између личног доживљаја књижевности и суда о њој, можда и квалитативно обележен, управо заснованом на разлици између приватне и јавне личности. При томе је нарочито занимљиво истицање критеријума „искрености“ у испољавању личног укуса: „Свој лични укус човек обелодањује искреније у додиру с књижевницима који нису највишега ранга, него на пример у додиру с Омиром, Дантеом, Шекспиром и Гетеом.“¹⁴ Напетост између укуса и (израженог) суда исказује се кроз чињеницу да се личне читалачке наклоности не морају нужно подударати са јавним ставовима о књижевности, нити се, пак, вредносни суд може у сваком случају ослободити предрасуда које доноси лични књижевни укус. Јовановић уочава позитивну страну такву могућности код Љубомира Недића, управо у односу према Свифтовој поетици: иако на први поглед може изгледати чудновато да је Свифт међу Недићевим књижевним симпатијама, будући да „дивљина Свифтове сатире, беснило његове мржње, његова патолошка гадљивост према човеку и свему што је људско, грозотни реализам његових мизантропских снова и алегорија, који опомиње на једног Дантеа безбожног и прозаичног“¹⁵ никако нису одговарали Недићевом укусу. Наместо ових особина, Недић је код Свифта ценио пре свега писца – „његов крепак идиоматичан језик, његов прост популаран стил, његову вештину да са речником обичног човека буде речит и изразит.“¹⁶

¹³ *Истио*, 118–119. И даље: „Обични читалац прелази олако преко свог личног осећања; он се поводи за општим мишљењем, које није увек тачно, и које, што је најглавније, није његово властито. Или, ако и покуша анализирати своје властито осећање, он се, због оскудице стрпљења и оскудице извешбаности, задржава на површини свог осећања, и даје један суд који није толико продубљен да би могао бити тачан.“

¹⁴ *Истио*, стр. 126.

¹⁵ С. Јовановић, „Љубомир Недић“ [1917/1920], СД XI, стр. 687, у: *Из историје и књижевности*, стр. 64–64.

¹⁶ *Истио*, стр. 65–66.

ЛИЧНЕ (НЕ)СИМПАТИЈЕ И КРИТИЧКИ СУД

Превазилазећи несклад између личних склоности и потребе да се буде непристрасан, Недић, по виђењу Јовановића, не одбацује Свифтово дело, иако суштински страно његовом укусу, и окреће критичку пажњу ка његовој списатељској вештини, пре свега ка језику и стилу. Супротстављену ситуацију, у којој претпостављање личног укуса критичарској улози – или, тачније, одбацивање разлике између личног (не-естетичког) доживљаја и публици представљеног критичког суда – доводи до искривљавања објективног приступа и анализе, и утиче на домет критике, Јовановић уочава у ставу Богдана Поповића према Ибзеновим делима. Међу свим Поповићевим књижевним антипатијама, по мишљењу Јовановића, најјача и најтрајнија био је несумњиво Хенрик Ибзен; оцењујући Ибзена, Поповић би занемаривао и песника и позоришног писца, свом снагом се обрушујући на социјалног мислиоца.¹⁷ Идејна односно идеолошка критика ове врсте занемарује унутрашње, књижевне или естетичке квалитете пишевог дела на шта Јовановић, можда и унеколико иронично, скреће пажњу: „Једино што би се Богдану могло замерити, то је што због Ибзенових идеја које није одобравао, није признавао ни оне добре стране које је Ибзен као песник и позоришни писац имао.“¹⁸

ПРОТИВ УТИЛИТАРНОГ

Са друге стране, чини се да ни сам Јовановић није у потпуности имун на огрешења према објективности, што можда најочитије долази до изражаја у критици ставова Светозара Марковића о књижевности. Унеколико упрошћавајући приказане идеје, Јовановић описује Светозара Марковића као „дрског и површног новинара који је сматрао сву књижевност за једну ситницу, дангубу, или у најбољу руку играчку, и тврдо веровао у њено уништење“.¹⁹ односно као позитивисту и социјалисту који сматра да је књижевност „прост зачин власничкој беспослици“.²⁰ Исти однос

¹⁷ “ С. Јовановић, „Богдан Поповић“, у: *Из историје и књижевности*, стр. 128.

¹⁸ *Исто*. Сретнији спој личног доживљаја и критичког иступања Јовановић налази код Иполита Тена: „Тен, ако не увек, а оно врло често, давао својим личним утисцима вид строго научних опажања, али стоји и то да су Тенови лични утисци врло често били савршено тачни. Поред све своје тежње за научним систематисањем он је имао врло много интуиције, — и због тога је, ако не у књижевној историји, а оно у књижевној критици, имао врло срећна открића.“ С. Јовановић, „Урош Петровић“, *Из историје и књижевности*, стр. 90.

¹⁹ С. Јовановић [Yoric], „Радована Кошутића *Кријика и књижевности*“ [*Видело* 22 (21. фебруар [5. март] 1893), стр. 3], *Непознати радови 1892–1902*, стр. 30, у Милосављевић, *нав. дело*, стр. 518.

²⁰ *Исто*.

Јовановић има и према Марковићевом следбенику Пери Тодоровићу и његовом ставу, насталом на трагу естетике Чернишевског, да је сва уметност недостојна мисленог човека.²¹ Јовановићева критика јасно показује противљење оцени да је књижевност споредна, бескорисна и сувишна разбигра доколичарима.²² Опет, ни доказивање корисности не чини књижевности услугу, будући да они који је бране – Јовановић при томе наводи Светомира Николајевића – од уског утилитаристичког гледишта Марковићеве школе, свим силама настоје да докажу њену корисност. При томе се као пример наводе књижевна дела у којима су популарисане научне истине, или проповедане напредне идеје, и чија корисност, по Јовановићевом суду, одговара корисности једног учбеника или једног слободоумног чланка. На тај се начин спасава, „ако не права, велика, књижевност, а оно бар књижевност поучна и тенденциозна; то истина није било много, али то је било све што се још могло спасти са тог утилитаристичког гледишта које је „дух времена“ натурао Николајевићу.“²³ Као и код Недићевог одступања од потпуне доследности при суђењу, и у овом је случају, међутим, за Јовановића најбоље то што је Николајевић у својим расправама „заборављао утилитаристичко гледиште, и писао понајвише о таквим књижевницима чија се корисност тешко дала доказати, на пр. о том истом Шекспиру кога је у погледу корисности Пера Тодоровић ставио испод кобасичара.“²⁴

---

²¹ С. Јовановић, „Богдан Поповић у одбрани естетике“ [*Правда* (14. [26] април 1929), стр. 4], *Из историје и књижевности*, стр. 192. На другом, пак, местима, Јовановић објективније образлаже ставове социјалиста: „Школа Светозара Марковића, под утицајем руских социјалиста, потцењивала је књижевност и уметност, – и Пера Тодоровић прерадио је за нашу публику једну руску расправу о уништењу естетике. Наши социјалисти, као и многи други наши интелектуалци тога доба, признавали су једино ауторитет науке. Веру су одбацивали као сујеверје, а уметност као дангубу. Били су уверени да није потребно неговати код човека уз интелектуалне особине још и осећајне и моралне. Морално васпитање добијало се без нарочитога труда, такорећи, аутоматски, уз научно образовање. Што се тиче осећајности, она је била знак слабости: научно образован човек требао је да буде хладан и неузбудљив као и сама наука. Тај претерани рационализам који је већ граничио бездушношћу, Тургењев је оличио у свом Базарову.“ „Богдан Поповић“, *Из историје и књижевности*, 115.

²² Када се погледају Марковићеви списи о књижевности, увидеће се, међутим, да је Марковићева критика усмерена добрим делом на конкретне примере савремене књижевности и да Марковић уз њу даје и позитивне примере за ауторе и дела која одговарају захтеву квалитета, односно историјском тренутку и идеолошкој потреби, попут Змаја, Јакшића, Његоша, Дикенса, Игоа, Гогоља, Љубена Каравелова, Чернишевског.

²³ С. Јовановић, „Богдан Поповић у одбрани естетике“, *нав. дело*, стр. 193.

²⁴ *Исто*.

ПОУЧНОСТ КЊИЖЕВНОСТИ; РАЗУМ И ЕМОЦИЈЕ; ИЗОСТАНАК КОМПОЗИЦИЈЕ

Иако Јовановићева промишљања у начелу одбацују захтев да књижевност буде корисна или тенденциозна заступањем одређених моралних или политичких идеја са циљем да пружи непосредну поуку и корист²⁵ и показују, у духу једне од функција које Хорације приписује књижевности,²⁶ знатно веће присуство исказа о забави коју пружа читање, у њима се понекад ипак може пронаћи и одсев другог захтева из *Песничке уметности* – као у случају када се захваљује Милутину Миланковићу што му је на читање послао „тако пријатну и у исти мах тако поучну лектуру“.²⁷ Јовановић, даље, унапред не одбацује ни нарочити жанр моралистичке књижевности, о коме подробије пише поводом појављивања свеске етичких размишљања *За сваки дан*, Уроша Петровића, прерано преминулог предавача француске књижевности на Београдском Универзитету. Јовановић сматра да Петровићеве белешке, уз *Мисли* Божићара Кнежевића, заслужују нарочито место у нашој посусталој књижевности окренутој моралним питањима; она је, по гашењу Доситејеве школе прешавши у руке „полукњижевника“, доживела пад у виду „поука за народ“ писаних оскудном, укалупљеном мишљу и усиљеним и неприродним назови народним стилем.²⁸

Јовановић при томе прави занимљиву паралелу између моралистичког жанра и песништва, истичући да вредност и једног и другог рода не лежи у новини већ у искреној проживљености исказаног – као што „најобичнији осећај добија свежину и чар у стиховима онога песника који га је искрено осетио“²⁹ на исти начин најпознатија морална истина „добија свежину и чар у списима онога мислиоца који се о њој сам собом поново уверио.“³⁰ Стога, као у поезији, и у моралистичкој књижевности

---

²⁵ Макар то било и схватање поезије као средство у служби националне мисли. „Као год што смо ми до Војислава уносили у књижевност тежње патриотске, тако су Хрвати уносили у књижевност, поред тежњи патриотских, још и тежње верске, тежње политичке, тежње социјално-политичке итд. Нова школа би имала да буде, на првом месту, протест противу католицизма и шовинизма у књижевности. И ето тако је питање о томе да је уметност циљ или средство, постало ту готово политичко питање...“ Слободан Јовановић, *Xeres de la Maraja, Knjiga Voccadoro*, 1898–1899, у: *Из историје и књижевности*, стр. 295.

²⁶ „Или да користе, или да забаве песници желе; / Или да уједно кажу пријатност и поуку неку“, Квинт Хорације Флак, *Песничка уметности* (333–334), у: Петар Милосављевић, *Теоријска мисао о књижевности*, Светови, Нови Сад, стр. 61.

²⁷ Писмо Слободана Јовановића Милутину Миланковићу од 21.04.1937, у: Драган Трифуновић, *Из њрејиске Милућина Миланковића*, 1879–1958, Бео Синг, Београд 2007, стр. 200–201.

²⁸ „Урош Петровић“, *Из историје и књижевности*, стр. 91–92.

²⁹ *Истио*, стр. 93.

³⁰ *Истио*.

„није главно оригиналност, него искреност, — у поезији, искреност осећања, у моралистичким списима, искреност убеђења.“³¹

Присни доживљаји душе, међутим, сами по себи не чине довољну вредност у књижевности. Јовановић, уз проживљеност онога о чему се пише, истиче и захтеве песничке вештине, опет у складу са одјеком Хорацијеве препоруке „Ма шта да испадне најзад, нек доследна бар је целина“.³² Уколико су се у нашој моралистичкој књижевности практични савети и садржински и формално „стереотиписали“, у приповедној прози то није био случај. Будући врло млада, наша књижевност не пружа „никаквог књижевничког искуства да бисмо могли на основу њега утврдити правила, како се пишу књиге.“ Управо зато, она се није могла „стереотиписати и постати једна вештина коју су кадри и они научити, који дара немају. Она је још наивна, још једнако ствар надахнућа.“³³

О КОРИСТИ И ШТЕТИ КЊИЖЕВНИХ ПРАВИЛА

Овакво стање према Јовановићу има и своју добру и своју рђаву страну: лоша је што, услед невештине израза, код наших књижевника често пропадне и најлепша мисао; добра, пак, што код нас може с успехом писати само онај ко има истинског дара, док у земљама где је књижевност старија књижевни успех – додуше привремен – могу постићи и они без дара али занатски вешти.

Јовановић подвлачи да се његова критика не односи на недостатак стила у наших писаца већ само на недостатак композиције: најпре, основно и саморазумљиво, композиција претпоставља постепене и припремљене прелазе са одељка на одељак књиге; потом подразумева и јединство, са усклађеним појединостима које се узајамно допуњују, образујући, поред појединачног значења, и једну целину. „Све појединости ваља, дакле, једном циљу да воде и ни једна од њих не сме бити више истакнута но што треба ради тога циља. У кратко, цела приповетка треба на једно да је срачуњена.“³⁴

---

³¹ *Истио*.

³² Хорације (23), П. Милосављевић, *Теоријска мисао о књижевности*, стр. 54.

³³ „Золин Слом...“, *нав. дело*, стр. 269.

³⁴ Управо је композициони захтев у темељу Јовановићевог неслагања са судом Љубомира Недића поводом спева Лазе Костића *Самсон и Делила*: „Ја сам дошао до сасвим других закључака него Недић. Костићев спев није само низ невезаних епизода; све епизоде везује уједно и даје им дубљег смисла карактер и судбина Делилина. Њен случај није онако прост као што Недић узима: случај једне жене која је крај живог љубавника заборавила мртвог мужа. У Делили постоји извесно двојство: она и воли и мрзи Самсона, и та мржња коју према њему осећа доказ је можда да свог мужа није ни крај Самсона заборавила. Двојство Делилине природе, које је по свој прилици Костићу изгледало врло важна ствар, Недић није уочио.“ Лазе Костића „Самсон и Делила“, у: *Из историје и књижевности*, стр. 200.

Уколико се поводом недостатка књижевног дара не може ништа учинити, ствари стоје другачије са композицијом, будући да она није плод надахнућа нити личног темперамента већ ствар рачуна. Захтевајући стрпљење, труд и размишљање, композиција је искључиво дело наше интелигенције, и, као таква, своди се на разумна правила чији је смисао доступан свима.

Наши писци, по правилу недостатни по питању композиције („Код наших приповедача то је реткост. Код њих су појединости навек занимљивије од целине. /.../ Њихове књиге немају центра око кога би се све савијало. Појединости које су у њима нису груписане, него набацане. То је један хаос, често, веома занимљив ипак.“³⁵), не могу пронаћи добре узоре међу домаћим писцима; то, међутим, могу надокнадити из страних књижевности: „У томе погледу, добри преводи могу доста да учине. Они нам не могу дати дара ако га немамо, али нас могу научити како да га употребимо, ако га имамо. Нарочито, можемо из њих научити како се књиге пишу.“³⁶

ПОДСВЕСНО И КЊИЖЕВНА ФОРМА; ПРИМИТИВИЗАМ – ОД ЗАНИМЉИВОСТИ ДО МОДЕ

Рационална правила у књижевности показују и своја ограничења: она се не могу применити са подједнаким успехом на сваку књижевну врсту или тему. Критика Шекспировог *Краља Лира* открива Јовановићеву уздржаност, колико личну толико, чини се, више поетичку, према екстремним душевним стањима, која нису и не могу бити у функцији развијања карактера, односно тешко се дају обликовати у разумом одмерену композицију / форму. Јовановић истиче да главни јунак Шекспирове драме краљ Лир, „карактера нема: то је луд човек. Кад драма почиње он има на себи све предзнаке лудила: што даље долази само обележава разне ступње лудила.“³⁷ Лиру се

³⁵ „Золин Слом...“, нав. дело, 270.

³⁶ *Истио*, 270–271. Са друге стране, међутим, Јовановић јасно истиче везаност књижевноуметничког дела за језик на коме је написано – „Другим речима, оно што је најлепше у Молијеру не може се превести. У оригиналу, човек се још и може, кад зна добро француски, дивити лепотама његовог француског језика, али како да им се диви у преводу? [...] Не треба се варати: Молијер, преведен на наш језик, изгледа као наше народне песме преведене на немачки језик. Молијер без свога матерњег језика није више књижевник“ (С. Јовановић, „Молијеров Мизантроп“ [1892], *Нејознајти радови 1892–1902*, стр. 105–6.) „у: Милосављевић, нав. дело, стр. 93. Када је, пак, реч о Јовановићевом општем ставу према (књижевном) језику, управо књижевници својим радом могу да допринесу превазилажењу недостатака Вукове језичке реформе, која је створила „предрасуду да је народ једини који ствара језик“ – обogaћујући речник изразима за иоле финије осећаје и теже мисли за које народ нема речи. С. Јовановић, „Зановет’ Милана Ћ. Милићевића“ [Рег 30 (24. март [5. април] 1894), стр. 2–3], *Нејознајти радови 1892–1902*, стр. 47, у: Милосављевић, нав. дело, стр. 520.

³⁷ „Шекспиров Лир“ [1894], *Нејознајти радови 1892–1902*, стр. 157–162. у: Милосављевић, нав. дело, стр. 514.

памет враћа пред смрт, онда када му више не треба; стога Јовановић не види „каквог интереса то лудило може имати за психологију: то улази пре у патологију“.³⁸

Такође, у приказу критичког метода Бранка Лазаревића, Јовановић, поводом Достојевског, истиче спрегу подсвести, неуобличености личности, нејединства карактера, не-цивилизованости и хаоса. У делима руског писца је „зло и добро помешано и у непрекидном међусобном рату: то је један хаос без уобличене личности и без јединства карактера.“³⁹ Књижевност Достојевског узбуњује и пушта на површину све оно што је код цивилизованих људи прикривено и успавано дубоко у подсвести, код Достојевскога се узбунило и изашло на површину: „кроз то своје 'подсвесно', које је постало јаче од „свеснога“ он осећа и наслућује ствари које превазилазе обичну осетљивост и обичну моћ схватања.“⁴⁰

Сличан се став уочава и у осврту на међуратну књижевност, такође у вези са не-рационалним стањима / областима душе и њиховим књижевним изражајима: „Подсвесно није се дало саопштити у јасном и правилном облику; млађи књижевници нису стога много бринули о облику; више су волели да оно што су открили у својој подсвести, кажу мутно и рогобатно, него да не кажу никако.“⁴¹ Иако се у наведеним исказима (поново) истиче темељна немогућност саопштавања подсвесног у „јасном и правилном“ облику, парадоксално, овакав колективни став може прерасти у књижевни манир, као што је био случај после Недићеве смрти, када је интуиција поново добила на цени, а у књижевности овладао један мање интелектуалан начин писања, са већим давањем маха слободном заносу и подсвесној осећајности. Тада се, међутим, видело „да је интуицију, када једном постане мода, могућно „симулирати“ као све друго, – и да књижевност која се на тај начин добива, није ништа мање 'фабрикована' него она књижевност из главе на коју се Недић јадао.“⁴²

О СВРСИ ПОЕЗИЈЕ

Иако од свих књижевних родова Јовановић сразмерно најређе пише о поезији, његови се увиди на битан начин дотичу и песничке проблематике. Поређење песништва хрватског песника Милана Беговића, поводом збирке *Knjiga Voccadoro* коју је овај под псеудонимом *Xeres de la Maraja* (Шерес де ла Мараха) објавио 1900.

---

³⁸ *Истио.*

³⁹ С. Јовановић, „Бранко Лазаревић“, *нав. дело*, стр. 209.

⁴⁰ *Истио.*

⁴¹ С. Јовановић, „Богдан Поповић“, *нав. дело*, стр. 139.

⁴² С. Јовановић, „Љубомир Недић“, *нав. дело*, стр. 69.

године у Загребу, са стиховима наших песника Бранка Радичевића, Јовановића Змаја и Војислава Илића, открива Јовановићеве ставове о сврси поезије. Као што не прихвата начелну, унапред задату, књижевну тенденциозност, Јовановић одбија и програмски, рационално спроведени ларпурлартизам. Уколико је реч о интуитивном, инстинктивном путу који води ка уметности која је сама себи циљ, какав се нпр. среће код Војислава Илића, Јовановић га не одбацује, будући да је изворан и производи (макар за извесно време) неусиљен и природни изглед песништва. Када је, међутим, реч о претходно прописаном маниру, позајмљеном од страних књижевних школа (декаденти, симболисти, естети, сецесионисти) он непогрешиво изазива осећање патворености и шаблона. Тако Беговићеве песме „изгледају писане по једном шаблону, истина модерном, и управо ултра модерном, али тек по шаблону. Ми осећамо да у њима има нечег срачуњеног и намештеног. Док их читамо, ми и нехотице пазимо како су направљене.“⁴³

У тексту о Недићу, у полемичком осврту на претходников критички став наспрам Змаја и Лазе Костића, Јовановић даје неколика запажања како о суштини њиховог песништва тако и о појединим питањима. У вези са Змајем, оспоравајући Недићев став да је Змај проблематичан лиричар јер је „песник без осећања, стихотворац врло вешт али и врло хладан“,⁴⁴ Јовановић истиче да је Змај био велики дидактични песник, који, за разлику од наших ранијих дидактичара, није давао моралне поуке него политичке, што није био озбиљан и сувопаран већ духовит и занимљив и што није био сув и хладан него имао извесне топлине и осећања. „То је био један лирски дидактичар, налик на једног Беранжеа, који би био прошао кроз школу немачких лиричара.“ Спајање поучности, духовитости и лиризма, по Јовановићевом мишљењу, начинило је од Змаја песника за све укусе, и ако се у виду има „његово изванредно осећање пригодности, његов непогрешни такт да нађе оне теме које у даном тренутку публику највећма занимају, — онда његова велика популарност код савременика постаје сасвим разумљива.“⁴⁵

Поред тога, Јовановић сматра да је Недић у заблуди и када наглашено хвали формалне особине Змајевог песништва. Јовановић тврди управо супротно: „Змајев је стих сиромашан сликом, рогобатан због честих и нагомиланих скраћивања, течан истина али и проливен, без ичега нарочито живописног и нарочито музичког, једнолико скакутав, често налик на сликовану прозу.“⁴⁶

---

⁴³ С. Јовановић, „Xeres de la Maraja...“, *Из историје и књижевности*, стр. 296.

⁴⁴ *Истио*, стр. 32.

⁴⁵ *Истио*.

⁴⁶ *Истио*, стр. 33

КЊИЖЕВНА КРИТИКА У ПРАКСИ

Сам Јовановић је био творац књижевног укуса не само кроз критику већ и кроз делатност практичног уређивања књижевних гласила – давања простора књижевности која би одговарала претпостављеној поетици и културном обрасцу. Управо као уредник *Српској књижевној гласнику*, Јовановић је, заједно са Богданом Поповићем, имао непосредну прилику да утиче на образовање слике књижевног тренутка и усмеравање јавног читалачког укуса у једном од најузбудљивијих тренутака новије српске књижевности, у коме је, након Првог светског рата, генерација „младих“ ступала на књижевну сцену. Пријемчив за нова, модернистичко-авангардистичка кретања, Јовановић је отворио странице *Гласника* за поетичке погледе и остварења најважнијих – или, макар: најумеренијих – представника нове књижевности и осећајности, Милоша Црњанског, Растка Петровића, Сибета Миличића, Светислава Стефановића.

Уравнотежени и толерантни приступ Јовановића, како у критици тако и у уређивачкој политици, према књижевним савременицима и појавама имао је и повратно дејство – чак и када су критички интонирани, искази „младих“ обележени су поштовањем према Слободану Јовановићу. Тако се Светислав Стефановић, оштро нападајући општи став критичара према новим тежњама у српској послератној књижевности, не мање критички дотиче и Јовановићеве студије о Недићу. Стефановић истиче да је ова студија „не само релативно најслабије од свега што је Г. Јовановић написао, него и сасвим апсолутно нешто тако инфериорно за име Сл. Јовановића на тој студији, да личи на једно ругање аутора самом себи, пошто се доста наругао свима и свему око себе.“⁴⁷ И поред оваквих оцена, међутим, Стефановић наглашава врло високо мишљење које има „опште и посебно о књижевној култури Г. Сл. Јовановића.“⁴⁸

Станислав Винавер, један од ретких авангардиста који није имао приступ страницама СКГ-а, вероватно због пародијских инвектива усмерених на Богдана Поповића и његову *Анџолоџију*, похвално истиче преображај кроз који су неки „стари“ прошли под утицајем „младих“. Винавер наводи да се у том тренутку пише другачије него пре појаве новог поколења писаца, будући да је интуиција „дошла до свога права.“⁴⁹

---

⁴⁷ „Светислав Стефановић, „Узбуна критике и најмлађа модерна“, *Мисао*, Београд, 1921, VI, 1, стр. 58-67; 2, стр. 136-147; 3/4, стр. 274-284, стр. 60.

⁴⁸ *Истио*.

⁴⁹ Станислав Винавер, „Поводом ’ликвидације’ модернизма“, *Време*, XII/3616, 26. I 1932, стр. 2. Још један показатељ Јовановићевог склада са савременим тренутком види се и у његовом месту у најширим померањима књижевног полисистема: уколико је једна од особености Јовановићевих научних списа усмереност ка есејистици, у којој нестају напомене уз текст, оне се на ширем плану враћају у, на први поглед, умногоме неочекиваном, али, са становишта целине књижевности која тежи интердисциплинарној хибридикацији, логичном месту – у поезији, у поеми *Велики друг* Растка Петровића.

Захвата се дубље у метафизичку суштину живота „у срж слутње сна и удеса. Преображај се извршио међу оним старима који су имали замаха и живаца. (Слободан Јовановић и Исидора Секулић).“⁵⁰ Они, међутим, „стари“ који су „усвојили и водили београдски рационализам – који се састојао у страху од сваке тајне живота и језика, у ствари, до нас нису много ни писали. Они су просто били вођи нечега удобнога, што им је дозвољавало сваку духовну леност.“⁵¹

ТОЛЕРАНЦИЈА И УРАВНОТЕЖЕНОСТ

Није, стога, изненађујуће што се укупне претпоставке Јовановићевог приступа књижевности можда и на најбољи начин виде у предговору приповеткама Драгише Васића, једног од представника међуратног нараштаја блиског експресионизму. Јовановић ту даје заокружени спој описа Васићевог опуса, његовог места у традицији српског приповедања (реализам), уочавања најбитнијих особености (хумор; око за детаљ; витализам као једна од најзначајнијих одлика наше и стране међуратне књижевности; поетичка новост – субјективност, фрагментарност и нервоза),⁵² критичких опаски како опште природе (безличност старог реализма) тако и у вези са Васићем посебно (недостатак композиције и целовитости).⁵³ Поред тога, сасвим изузетно, у предговору Васићу виде се и одсеви присуства модерног, технолошког доба у Јовановићевим размишљањима о књижевности, помињање (инстант) фотографије и електричне енергије: „низ тренутних снимака“⁵⁴ у Васићевим приповеткама, њихово „електрично треперење“.⁵⁵

⁵⁰ *Истио*.

⁵¹ *Истио*.

⁵² Јовановићева анализа Васићевог приповедног поступка показује сличности са разматрањем особености Вука Стефановића Караџића као сликара историјских личности. Вук је, и поред све „искиданости и недовршености својих историјских списа, имао и код догађаја и код људи осећање њиховог унутрашњег јединства и њихове укупне карактеристике, – и стога бележио само оно у чему би се то јединство и та карактеристика огледали.“ Слободан Јовановић, „Вук као сликар историјских личности“, у: *Из историје и књижевности*, стр. 21.

⁵³ Јовановић овде проблем композиције сагледава као далеко обухватнији и озбиљнији од пуког слагања и срањивања књижевног дела: „Композиција није никада била јака страна наших приповедача; као у прављењу државе и у прављењу вароши, тако и у прављењу приповетке, ми смо се показали сељачки народ без виших конструктивних способности.“ „Драгиша Васић“ у: *Из историје и књижевности*, стр. 173.

⁵⁴ *Истио*. И овде се јавља сличност са виђењем Вукових портрета знаменитих историјских личности: они су „тренутни снимци, који су изненада ухватили свог модела у његовом-најкарактеристичнијем ставу.“ „Вук као сликар историјских личности“, *нав. дело*, стр. 25.

⁵⁵ С. Јовановић, „Драгиша Васић“, *нав. дело*, стр. 174.

На крају, такав приступ доводи до одмерене и критички уравнотежене оцене Васићеве приповедне вештине, захваљујући којој се он приказује као реалиста који ради на основу спољашњих утисака, али код кога су ти утисци исувише јаки и болни; који нема „довољно владе над собом да те утиске ‘обради у лепоти,’ него их баца на хартију са једном сировом непосредношћу. Уз то још долази његова узнемирена савест, његова сумња о утврђеним моралним вредностима, његова чежња за ширим човечанским идеалима.“ Основну одлику Васићевог приповедања чине „пренадражени импресионизам“ и „душевни немир, те ће, према Јовановићевом мишљењу, његов значај бити вероватно у томе да је „у нашу реалистичку приповетку унео ратну нервозност свога нараштаја.“⁵⁶

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ, (НАШ) САВРЕМЕНИК

Слободан Јовановић се у разматрањима књижевности дотиче широког распона питања, анализирајући однос надахнућа и песничке вештине код књижевника; везу емоционалног доживљаја прочитаног и накнадног промишљања текста и утиска; честу супротстављеност личног укуса или наклоности према одређеним ауторима, поетикама или раздобљима и потребе да се о њима објективно и јавно просуђује; укусе различитих врста читалачке или позоришне публике, итд. Потом, обухватајући проблематику сва три традиционална рода, Јовановић размишља у генолошким терминима, служећи се при анализи особеностима књижевних врста и жанрова (женска народна поезија, филозофско песништво, омладинска поезија; бајка, сатира, идила, моралистичка књижевност, приповетка, роман...). Поред тога, Јовановић даје исцрпне портрете наших најважнијих проучавалаца књижевности, не устежући се да притом понуди критичко виђење врлина и мана њихових ставова. На крају, доноси и шире књижевноисторијске судове о динамици наше књижевности уопште, о различитим њеним токовима везаним за ауторске или жанровске увиде, бивајући, као полихистор,⁵⁷ у стању да прикаже упоредни књижевни и културни контекст и на тај начин додатно расветљавајући њен развој.

При томе Јовановић показује наглашен осећај за оно што је битно, макар то и не било по његовом личном укусу. У приступу критици, у свом је суду уравнотежен и обухватан, настојећи да читаоцу представи најважније видове појава о којима пише, како њихове лоше тако и њихове добре стране. Без обзира што високо цени композициону, то јест рационалну, страну књижевног дела, код Јовановића преовлађује став

⁵⁶ *Истио*, стр. 175.

⁵⁷ О томе више у Мило Ломпар, „Слободан Јовановић и књижевност“, у: С. Јовановић, *Из историје и књижевности*, стр. 5–13.

супротстављања догматизму, обрасцима и маниризмима свих врста, и наглашавање изворног књижевног и читалачког доживљаја – само оно што је искрено проживљено и изазива емоцију заправо је вредно пажње. Потврђен у исказаним или подразумеваним паралелама између моралистичких списа и поезије, историјских портрета и прозе, овај став сведочи о Јовановићевом јединственом и обухватном укусу и поетичком погледу на књижевност.

Често и личан,⁵⁸ успостављајући присан однос како са аутором и његовим делом⁵⁹ тако и са сопственом читатељством,⁶⁰ Јовановић се (и данас) показује изненађујуће савременим. Стога, ако по речима Албера Тибодea,⁶¹ није ништа „теже него бити добар савременик, бити то уз меру и поштење духа, осетити и окусити своје време у покрету, у непосредности и несталности...“⁶² – у случају Слободана Јовановића као критичара, читаоца и уживаоца књижевности, слободно се може рећи да је ово, заправо, више него поуздан и прикладан опис.

---

⁵⁸ Насупрот у критици присутне предрасуде да „осим у биографским текстовима, Јовановић задржава строго безличан критичарски тон.“ Тијана Обрадовић, „Књижевна критика Слободана Јовановића“, *Проучавање оштите књижевности данас*, Београд 2005, стр. 51.

⁵⁹ Каткад и дословно и непосредно, као што је то случај поводом књиге Милутина Миланковића *Кроз васиону и векове*. У раздраганом шаљивом писму Јовановић пише колеги академику поводом његовог исповедно-научно (фантастично) популаризаторског штива и одређених „штакљивих“ тема, показујући и ширину сопственог читалачког укуса која би се тешко дала наслутити из његовог у објављеним текстовима јавно исказаног укуса: „Београд 21 април 1937. – „Поштовани Господине Колега, Ја сам Вам веома захвалан што сте били љубазни да ми за Ускрс пошаљете тако пријатну и у исти мах тако поучну лектуру. Ја сам, истина, читао то Ваше дело још у српском издању, али оно је доиста тако успело да се може и више пута читати. Да ли се сећате једног нашег разговора на једном великом пријему код нашег пријатеља Богдана Гавриловића? Били смо се Ви и ја повукли у један кут; ја сам Вас доста индискретно питао о тој пријатељици с којом сте се дописивали о Космосу; Ви сте били расположени за исповедање, – али тек што започесте, наиђе од некуда г-ђа Миланковић, – и песми би крај! Али мораћемо једнога дана продужити. Ја сам запамтио где смо стали! Још један пут велико хвала, – и срдачан поздрав од Вашег оданог Слободана Јовановића.“ Писмо Слободана Јовановића Милутину Миланковићу, *нав. дело*, стр. 201.

⁶⁰ „Пошто ласкам себи да имам више читалаца него што је *Дубравка*, кад се у нас давала, имала гледалаца (ако сте били међу њима, моја вам се претпоставка неће учинити тако нескромна), то ће јамачно бити потребно да пре свега испричам у чему је ствар.“ *„Дубравка*, приказане у три чина од Цива Гундулића“, у: *Из историје и књижевности*, стр. 328–329.

⁶¹ Албер Тибодe (Albert Thibaudet, 1874–1936) Истакнути француски проучавалац књижевности и књижевни критичар, сарадник часописа *La Nouvelle Revue française* 1912–1936.

⁶² Albert Thibaudet, *Physiologie de la critique*, Collection „Les Essais Critiques“ *La Nouvelle Revue Critique*, Paris, 1930. стр. 3.

ЛИТЕРАТУРА

- Винавер, Станислав. „Поводом 'ликвидације' модернизма“, *Време*, XII/3616, 26. I 1932, стр. 2.
- Јовановић, Слободан. *Из историје и књижевности*, Беолетра, Београд, 2013.
- Јовановић, Слободан. *Порјекли из историје и књижевности*, Матица српска, СКЗ, Нови Сад, Београд, 1963.
- Ломпар, Мило. „Слободан Јовановић и књижевност“, у: Јовановић, Слободан. *Из историје и књижевности*, Беолетра, Београд, 2013.
- Милосављевић, Борис. *Слободан Јовановић – Теорија*. Балканолошки институт САНУ, Београд, 2017.
- Обрадовић, Тијана. „Књижевна критика Слободана Јовановића“, у: *Проучавање омишље књижевности данас*, Филолошки факултет, Београд, 2005.
- Стефановић, Светислав. „Узбуна критике и најмлађа модерна“, *Мисао*, Београд, 1921, VI, 1, стр. 58-67; 2, стр. 136-147; 3/4, стр. 274-284.
- Трифунковић, Драган. *Из њрејске Милутићина Миланковића, 1879–1958*, Бео Синг, Београд, 2007.
- Thibaudet, Albert, *Physiologie de la critique*, Collection „Les Essais Critiques“ La Nouvelle Revue Critique Paris, 1930.

Bojan Jović

(RE)CONSTRUCTION OF A READER'S TASTE. LITERARY POETICS OF SLOBODAN JOVANOVIĆ

S u m m a r y

The paper examines the methodological-theoretical approach of Slobodan Jovanovic to literary works, with the intention of determining whether a common poetic denominator is found in the basis of various interests, and, if it exists, whether it consistently and uniformly reflects on the immediate critical judgements in the base of numerous Jovanović's writings on literature. The genealogical scope of Jovanovic's approach (drama and prose, followed by rarer but significant insights into poetry) is pointed out, in order to focus attention on literary types that are particularly appealing to the critic Jovanović. Finally, an attempt is made to (re) construct both Jovanović's literary taste and the corresponding view of (the value) of literature, which encompasses the range of his aesthetic, poetic, stylistic and axiological views.

Keywords: Slobodan Jovanovic, literary criticism, poetics, literary genology